

A SZERB TÖRTÉNELEMKÖNYVEK MAGYARSÁGKÉPE A 20. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN*

Tanulmányomban a szerb középiskolai tankönyveket vizsgáltam meg a második világháború utáni időszakban, azon belül is az 1950-es évektől gyakorlatilag napjainkig. Ez tulajdonképpen 3 sorozatot jelent. Az első az 1950-es években jelent meg, amelyet a 60-as években részben átdolgoztak. A második sorozatot a 90-es években adták ki, amelyet kezdésben felváltani a 21. században megjelentetett harmadik sorozat. Azért lehet ezt ilyen bátran kijelenteni, mert Szerbiában gyakorlatilag még napjainkban is központosított a tankönyvkiadás. Emellett jelentős eltérés a magyar gyakorlattól, hogy a szerb történelemtankönyvek szinte mindegyikét vezető történészek írták. Míg Magyarországon alig lehet nagydoktorral, s főleg akadémikussal találkozni a tankönyvek szerzői között, addig déli szomszédunknál a Titói időben, de napjainkban is általában elismert történészek vagy – különösen korábban, a 60-as években – szerzőcsoportok jegyzik az egyes tankönyveket.

A nemzetkép meghatározásában döntő az, hogy milyen volt a két nemzet viszonya egymáshoz a történelem során, jelen esetben az, hogy milyen szerepet játszottak a magyarok a szerb nemzet életében, mennyire keresztettkék a szerb nemzeti célok megvalósulását, mennyire álltak érdekeik érvényesítése útjában, vagy adott esetben, mennyiben segítették azokat. Azt lehet mondani, hogy a szerb történelemtankönyvek többségének magyarságképe, legalábbis a 18. század tárgyalásáig viszonylag kedvező, s többnyire a magyar és a szerb nemzet közötti együttműködést helyezik előtérbe. A váltás a 18. század fordulóján következik be, de még jellemzőbben a 18. század közepétől, amikor a magyarság a török elől Magyarországra menekült és letelepített szerb tömegeknek „beigért” kedvezmények valóra váltásának akadályozójaként jelenik meg. A magyarok a szerbek részére a letelepedésükkor kialakított kiváltságos területek felszámolására és a magyar vármegye rendszerbe való integrálására törekvő szerepben tűnnek fel, s válnak a szerb nemzetté válás és önállósulás fő akadályozóivá – legalábbis a tankönyvek szerint.

De kik is ezek a magyarok megszemélyesítve? A történelem tankönyvekben szereplő 1000 személy életrajzi adatait tartalmazó lexikonban 28 magyar vagy magyarnak tekinthető személy kapott helyet, Árpádtól II. és IV. Bélán, Durazzói Károlyon, Mátyás királyon és Hunyadi Jánoson, majd Rákóczi Ferencen, Andrássy Gyulán és Kállay Bénin keresztül Horthy Miklósig.¹ Kállay Bénirol egyébként egy egész oldalas szócikk van, míg a többi jó esetben egynegyed, de inkább egynolcad oldal terjedelmű írásban foglalják össze a legfontosabb tudnivalókat. Ez a szám nem túl nagy, de még mindig több mint a magyar

* A tanulmány az MTA-PTE Magyarország, Európa és Ibero-Amerika Kutatócsoport „Magyarságkép Közép-Európában és Ibero-Amerikában a 20. század második felében” c. projektje keretében készült.

¹ Nebojša Jovanović: *Leksikon 1000 ličnosti u udžbenicima istorije*. Platoneum, Novi Sad, 2004.

történelemkönyvek becsült szerb névanyaga. Persze ehhez figyelembe kell venni, hogy ennek az évezredes egymás mellett élésnek a másik nemzetre gyakorolt hatása és jelentősége nem volt teljesen azonos szintű és jelentőségű, hiszen kevés szerb politikus, hadvezér játszott szerepet a magyar nemzet sorsának alakításában, mint ahogy a szerb államiság is csak ritkán jutott el arra a szintre, hogy érdemi beleszólója lehetett (vagy akart lenni) a közép-európai térségnek. Magyarország, a magyar nemzet története jóformán csak akkor kerül a tankönyvekbe, ha valamilyen összefonódást mutat a szerb történelemmel. Önmagában a magyar történelem elvéve bukkan elő egy-egy tankönyvben, s ez talán érthető is.

Az egyik legkorábbi tankönyv, amelyet megvizsgáltam, az 1952-es kiadású, Belgrádban megjelent munka Julijana Vrcinac tollából.² A szerző az ötvenes–hatvanas évek tankönyvíró mindenese volt, nevével a későbbiekben is többször találkozunk majd. Az említett tankönyv célközönsége nem lett explicite meghatározva, azonban abból a részletességből, amit nyújt, arra lehet következtetni, hogy vélhetően tanári kézikönyvnek készült. A szerző, a világháború végével, a békekonferenciával indít, ahol szomorúan jegyzi meg, hogy a nagyhatalmak lábbal tiporva a nemzetek önrendelkezési jogát, nem csak, hogy Ausztria és Magyarországnak hagyták az évszázadok óta a magyarosításnak, germanizálásnak kitett délszláv tömegeket, de jelentős délszláv lakosságot helyeztek az olasz imperializmus alá is. Kiemeli, hogy Finnországtól Jugoszláviáig, beleértve Magyarországot is, az államok alapvetően nem a nemzetek önrendelkezése alapján alakultak meg, s erre vezette vissza ezeknek az államoknak a vitáit (Csehszlovákia és Lengyelország rossz viszonyát Teschen miatt, Ausztria-Jugoszlávia vitáját Karintia miatt, illetve Olaszország és Jugoszlávia közötti ellentéteket Isztria miatt). Ami furcsa, hogy egyetlen szóval nem említi Magyarország vitáit valamennyi szomszédjával, általában a kisantanttal.

Az egyes államokat, így Magyarországot is nagy alaposággal vizsgálja. A tankönyv magán hordozza keletkezésének korát, így az ötvenes évek szellemiségének megfelelően fogalmazza meg véleményét a magyarországi események tárgyalásánál. Miközben Tisza Istvánt és a magyar uralkodó rétegeket a legmélyebben elítéli, mint amelyek a legkisebb reformmal is szembeszálltak, amelyek a néptömegek helyzetének javítását célozták, addig a Tanácsköztársaság létrejöttét, Lenin Magyarországot követendő példaként beállító idézetének közlésével, kifejezett szimpátiával kezeli. A Tanácsköztársaság egyik legnagyobb hibájául azt rója fel, hogy nem sikerült az osztályellenséget kiiktatnia, s hagyta, hogy az beszivárogon a Vörös Hadsereg soraiba, ahelyett, hogy lefegyverezte volna, így a burzsoá államgépezetet nem verte szét.³ Részletesen és viszonylag jól tárgyalja a Horthy-rendszer kialakulását, kiemelve természetesen a fehérterror jelentőségét, magyarul is idézve a „Horthy bunkó” terminus technicusát. 70 000 meggyilkolt, (bíróági ítélet nélkül)

² Vrcinac, Julijana: *Opšta istorija / od Versajskog mira do drugog svetskog rata*, sveska druga. Beograd, 1952.

³ E tanulmány szerzője kényszert érez, hogy megossa az olvasóval, ezzel kapcsolatos saját „megélés történetét”. Nevezetesen, hogy kisiskolásként határtalan büszkeség töltötte el, amikor a vajdasági magyar diákok részére kiadott történelmi atlaszt lapozgatva, felfedezte, hogy lám, a szocialista/kommunista eszme világban való elterjedésében és megvalósulásában anyaországa megelőzte Jugoszláviát.

felakasztott vagy élve eltemetett áldozatról, 6.000 bírósági ítélettel elítéltről tud a szerző. Lényegesen többről, mint amennyit a magyar történettudománynak sikerült összeszámlálnia.

A továbbiakban Magyarországról hosszú ideig nem esik említés. Újabb felbukkanására 1940-ig kell várnunk, amikor is megtudhatjuk, hogy Antonescu átengedte Magyarországnak Erdély egy részét az „ösi román várossal, Kolozsvárral” együtt. Szót ejt a híres százalékos alkuról, amely Magyarországot 75%-ban szovjet befolyás alá helyezte. A párizsi békéről Magyarország vonatkozásában mindössze annyit ír, hogy át kellett engednie a Duna jobb partján lévő hátramenti területeket Pozsonnyal szemben, és vissza kellett adnia Csehszlovákiának és Romániának azokat a területeket, amelyeket német segédlettel szerzett meg. Itt kell felhívni a figyelmet arra, hogy Jugoszláviát ebben a vonatkozásban nem említi, talán a jugoszláv büszkeség miatt, hogy ők maguk erejéből visszaszerezték, azt, ami őket megillette?

Egy másik munkájában, amely ugyanebben az évben jelent meg, bár alapvetően ugyanazt a korszakot fedi le, mégis a korábbi időszakokra helyezi a hangsúlyt a szerző.⁴ A kiegyezés tárgyalásánál a magyarok meglehetősen sötét színben tűnnek fel. Egyrészt, mert már korábban megakadályozták a birodalomnak az októberi diplomában beígért föderatív átalakulását, illetve, mert dacára annak, hogy nem alkottak többséget, mégis egyedül ők (és a németek) voltak teljes jogú nemzete a birodalomnak. Más nemzetek elnyomása minden szinten megnyilvánult – derül ki a tankönyvből. Az osztályharcot félretéve a szerző a nemzeti polgárságot is sajnálja, mert a „magyar és német burzsoázia élvezte az állam támogatását gazdasági és más téren is, és mindenütt háttérbe szorították más nemzetek burzsoáziáját”.⁵ Igazán elkeserítő helyzetben azonban a nemzetiségek parasztsága volt. A könyv elismeri, hogy a magyar és a német parasztok helyzete is súlyos volt, azonban őket „csak osztályelnyomás sújtotta, miközben a birodalom más nemzetiségű parasztságának nem csak osztályelnyomásban volt része, de nemzeti értelemben is alávetett helyzetben volt, politikai jogok nélkül és kitéve az elnemzetietlenítésnek.”⁶ A kettős monarchia uralkodó köreinek politikája nemcsak az osztrák-magyar tőke behatolását könnyítette meg a birodalom szláv területeire, de elősegítette a földeknek német és magyar kézbe kerülését, aminek karakterisztikus példajaként Szlavóniát és a Vajdaságot említi. A munkásság esetében is a nemzetiségek helyzete volt különösen rossz, legrosszabblegnehezebb munkát kellett végezniük és büntetésből a sztrájkokban való részvételükért nem vállalhattak munkát a birodalomban, aminek egyenes következménye volt fokozódó kivándorlásuk a Monarchiából. A magyar burzsoázia kiszorította a vajdasági kereskedőket Magyarországról, és saját kezébe vette a gabona exportálását az osztrák piacra. A fejezet igazi ortodox marxista szemléletű megállapítással zárul: „A különböző nemzetek burzsoá-

4 Julija Vrčinac: *Istorija novog veka (od 1870-1939)*. Znanje – Beograd. 1952.

5 Uo. 75.

6 Uo.

ziája közötti kibékíthetetlen ellentétek lehetetlenné tették, hogy egységes osztályként lépjenek fel a hatalom megszerzéséért folyó harcban.⁷

Julija Vrčinac bő egy évtizeddel később a délszláv nemzetek legújabbkori történelméről is írt egy rendkívül részletes, hasonló szemléletű tankönyvet a tanítóképző főiskolák részére, amelynek bemutatásától és elemzésétől most eltekintek.⁸

A hatvanas évek termése, de a hetvenes években is forgalomban volt Đorđe Knežević és Bogdan Smiljević negyedik gimnáziumi diákok részére írt tankönyve.⁹ Ebben a könyvben elismeréssel szólnak a magyar Tanácsköztársaság megalakulásáról, kiemelik, hogy a magyarok már a háború előtt, és annak befejeződése idején különösen aktívan szervezkedtek (szociáldemokrata és munkásszervezkedések), és céljuk nem csak szociális változások elérése volt, hanem az ország kiszakítása a Monarchiából. Hosszú szünet után egy villanás erejéig a második világháború kapcsán jutunk ismét szerephez, amikor is megemlítik, hogy „a magyarok annektálták a Bácskát, Baranyát, a Muravidéket és a Muraközt”. A második világháború utáni időszak tárgyalásánál sem kerülünk jobban előtérbe a tankönyvben. A szocializmus sajátosságai és problémái fejezetben meglepéssel olvashatjuk, hogy országunkat a Német Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia és Lengyelország mellett a fejlett államok közé sorolják, (megelőzve Romániát, Bulgáriát, a Szovjetuniót és a „kicsit elmaradottabb” Albániát). A problémákra nem térnek ki különösebben, mindössze megjegyzik, hogy a Hruscsov által meghirdetett sztálinizmussal való leszámolást a blokk többi állama is követte, és ez néhol igen viharos volt, például Magyarországon is. A Tito-Sztálin-szakítás kapcsán is épp csak megemlítésre kerül Magyarország. Rákosi nevét szóba sem hozzák a szerzők, viszont utalnak arra, hogy a jugoszláv kommunistákkal szembeni nyomásgyakorlás egyik eszköze volt a számos országban, így Magyarországon is megrendezett koncepciós perek sora, amelyeknek „sok kiváló vezető esett áldozatul”.¹⁰

Az 1957-ben a gimnázium felsőbb osztályai részére készített tankönyvben viszonylag részletesen esik szó honfoglalásunkról, kalandozásainkról, letelepedésünkről és megkeresztelkedésünkről.¹¹ „A IX. században érkező magyarok nomádok voltak, eredetüket és életformájukat tekintve hasonlóak voltak a hunokhoz és az avarokhoz, akik az ázsiai térségből kiindulva fokozatosan haladtak nyugatra, majd Árpád vezetésével a Pannon-medencébe érkeztek, ahol az ott élő szlávokat leigázva megteremtették államukat. Számos rabló hadjáratot vezettek, mígnem Augsburgnál I. Ottó megverte őket. Ezt követően visszahúzódtak Pannóniába. A letelepedéssel elkezdődött a feudális társadalmi viszonyok kialakulása, ami együtt járt a kereszténység felvételével. Először a királyuk, Géza vette fel

7 Uo. 76.

8 Julija Vrčinac: *Naša najnovija istorija. Pregled (1919-1945)* Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije, Beograd, 1966.

9 Đorđe Knežević, Bogdan Smiljević: *Istorija najnovijeg doba za IV razred gimnazije*. Zavod za udžbenike i nastavni sredstava, Beograd, 1974 (13. kiadás)

10 Uo. 166.

11 Miodrag Jugović: *Istorija srednjeg veka za više razrede gimnazije*. Nolit, Beograd, 1957.

a kereszténységet, majd fia István erőszakkal kereszteltette meg a népet 1000 körül. A pápa a harcias magyarokból szövetségeseket akart csinálni, Istvánnak az apostoli király címet adományozta. Ezzel létrejött a pápa és a magyarok szövetsége, aminek az volt a célja, hogy a hódító magyar balkáni politikát kombinálja a katolicizmus és a pápai hatalom erőszakos terjesztésével. Ez a szövetség sok rosszat hozott nemzeteinknek, mert a magyar hűbérurak a római pápa áldásával a középkor folyamán egész sor hódító hadjáratot vezettek a Balkán-félszigetre, hogy megszerezzék az uralmat Horvátország, Dalmácia, Bosznia és Raška felett.”¹² Érdemes odafigyelni a jelzőkre, mert ezek azok az elemek, amelyek igazán megragadnak az emberben. Implicite itt is benne van a vad magyar-békés szláv ellentétpár (harcias magyarok, akik leigázzák az ott élő szlávokat).

Kicsit gyengébb egyetemi/főiskolai jegyzetnek is beillik az a két kötet, amelyek az ősidőktől a szlávok betelepülésén keresztül 1959-ig kalauzolják el a középsikolás diákokat a történelemben.¹³ Mindkét kötetben tucatnyi szerző működött közre. Ezekben a tankönyvekben a magyarok is nagy terjedelemben szerepelnek. Külön fejezetet kap például Bosznia harca a Magyar Királysággal. Aprólékos részletességgel mutatják be 1848-49 kapcsán a magyar-szerb/horvát szembenállást. Ideológiájukban és hozzáállásukban azonban semmiben nem vagy alig térnek el a már eddig tárgyaltaktól. Szó esik arról, hogy a magyarok örömmel fogadták a török elől menekülő szerbeket, mert fel akarták használni őket a török elleni védekezésben. Olvashatunk az 1527-es szerb parasztfelkelésről is (ahol kis számban magyarok is részt vettek), amit Zápolya János vert le, és torolt meg kegyetlenül. A továbbiakban nem nagyon lehetett mit írni a magyarokról, nem sok volt a rovásunkon. Viszont a népek tavaszán már a szerb nemzeti érdekek akadályozójaként jelenünk meg. A 48/49-es magyarországi forradalom és szabadságharc bukása után a tankönyv a régi szállóigét idézi, miszerint a szerbek ugyanazt kapták jutalomként, mint a magyarok büntetésül. Majd a Szerb Vajdaság 1860-as felszámolása után, amikor annak legnagyobb része visszakerült a magyar közigazgatás hatásköre alá, ismét negatív szerepben tűnünk fel: „Ily módon a szerb népesség legnagyobb része közvetlen magyar közigazgatás alá került, s a szerb lakosságnak ezentúl a magyar uralkodó körökkel kellett megvívnia harcát, hogy megkapja belső autonómiáját.”¹⁴

Egy másik, tíz évvel később született tankönyv már a tananyagot megbontva, a gimnázium első osztálya számára íródott.¹⁵ A tankönyv értelemszerűen szintén a honfoglalással kezdi történelmünk tárgyalását. Jóval a bolgárok után a finn-török magyarok, illetve ugorok érkeztek Pannóniába. Főleg állattartással foglalkoztak, és a régmúltban Nyugat-Szibériából indultak el. Európába érkezésük után egy ideig, a 9. századig, együtt éltek a hunokkal és a bolgár törzsekkel, majd önálló hadi vállalkozásokba kezdtek. 895-900

¹² Uo. 20.

¹³ *Pregled istorije Jugoslovenskih naroda*. Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije, Beograd. I.(1963) II.(1965)

¹⁴ Uo. II. 32.

¹⁵ Ivan Božić: *Istorija za I razred gimnazije*. Zavod za udžbenike i nastavni sredstava, Beograd, 1974. (én a 9. változatlan kiadását használtam)

között előjárójuk, Árpád vezetésével megszállták a Duna-Tisza közét, s betelepülésükkel kettéválasztották az északi és a déli szlávokat. (Ez régi toposz és vád, amely a 19. századtól jelen van – H. Á.) A betelepülő magyarok nem voltak sokan összesen mintegy 25 000 ember (valószínű, hogy nyomdahibáról van szó, s lemaradt egy nulla – H. Á.). A Pannon-medence lakossága többségében szláv volt vagy más törzs tagja. A magyarok az idők során egybeolvadtak velük, megtanulták tőlük a földművelést, átvették egyes szavaikat, de alapvetően megtartották nyelvüket, amit az elmagyarosodó őslakosság is elfogadott. Természetesen Szvatopluk birodalmának szétverésében játszott szerepünk sem maradt említés nélkül. A következőkben viszonylag nagy teret ad a könyv a magyar államiság kiépülésének, megerősödésének és külpolitikájának, kiemelve Horvátország megszerzését. Magyarország hamar megerősödött és vallási kulturális tekintetben Európa nyugati részéhez igazodott. Azonban a magyar uralkodók viszolyogtak a német királyok hatalmi törekvéseitől, s a 11. században végig arra irányult fő törekvésük, hogy a Német-Római Birodalommal szemben szövetséget építsenek ki. Az investitúra harc idején határozottan a pápa oldalára álltak, s I. László és utódja, Kálmán élvezték a pápa és vazallusai feltétlen támogatását. Közülük első helyen szerepelt a dél-itáliai normann uralkodó, akinek fő törekvése a bizánci hatalom megtörése volt, így a magyar uralkodók elé az a feladat tárult, hogy megerősítsék pozícióikat a Balkánon, és megakadályozzák a bizánci hatalom megerősödését a félszigeten.

Érdekes újdonsággal szolgál az eredetileg 1987-ben először kiadott, de általam a 13. változatlan kiadásban felhasznált négyosztályos szakiskolák első osztálya részére készített tankönyv.¹⁶ A tankönyv viszonylag nagy teret szentel Magyarország történetének. A csomópontok természetesen itt is a szokásosak: honfoglalás és államalapítás, illetve a török elleni harc. Az újdonság, amire fentebb céloztam az, hogy a könyv tárgyalja délszlávokkal szomszédos nemzetek kultúráját és a művészetét, amire másutt nem találunk példát. Ránk két bekezdés jutott. Ezt érdemes teljes terjedelmében idézni. „A Rómából kapott kereszténység felvételével a középkori Magyarország a katolikus vallás és a római pápa előretolt helyőrségévé vált (a 11. századtól). Az egyház és az állam hivatalos nyelve a latin volt, így az első irodalmi és tudományos munkák is latin nyelven születtek, habár már a 14. században születtek magyar nyelvű művek – „A halotti beszéd” és „Assisi Szent Ferenc életrajza”. A történeti munkák közül a 13. és a 14. században jelennek meg a krónikák, majd Corvin Mátyás, a humanisták pártfogójának, uralkodása alatt megjelennek igazi történetírói munkák. Az első egyetemet Pécsen alapították 1367-ben, az első nyomdát 1473-ban Budán hozták létre. A középkor végén megtörtént a feudális jog nagyszerű kodifikálása, amit Werbőczy Tripartitumaként ismernek. A magyarországi építészet kezdetben sok elemét tartalmazta a bizánci építészetnek, de egyébként a meghatározó stílus a gótika. A művészek közül kiemelkednek a szobrász Kolozsvári-testvérek (14.

¹⁶ Milutin Perović, Bogdan Smiljević: *Istorija za I razred četvorogodišnjih stručnih škola*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstava, Beograd, 2000.

¹⁷ Uo.116.

század). A 14. században élt és alkotott János, a „királyi festő”. Az Anjou királyok udvarában olasz festők éltek és alkottak, akik a vallási motívumok mellett világi témákat is feldolgoztak. A magyar kultúra a híres Corvin Mátyás király uralkodása idején (1458-1490) érte el csúcspontját.¹⁷ Igen részletesen tárgyalja a tankönyv a délszlávok helyzetét a Habsburg Birodalomban, nem feledve el megemlíteni a sérelmesnek tartott helyzetük mellett azt sem, hogy a dél-magyarországi szerbeknek saját újságjaik és lapjaik voltak, amelyek a kultúra és műveltség terjesztése mellett a nemzeti politikai célok hirdetésére is szolgáltak. 1848-49 tárgyalásánál, tárgyilagosan, mondhatni szenvtelenül ismerteti az eseményeket, valamint a Vajdaság területén kibontakozó élet-halál harcot a szerbek és a magyarok között.

Sima Ćirković akadémikus gimnáziumok 2. osztálya számára írt tankönyvében (reál tagozatok részére készült, amely valamivel rövidebb, mint a humán tagozatos diákok részére írt tankönyv) a szerb privilégiumokkal szembeni magyar ellenkezést emeli ki.¹⁸ A kiváltságokat a magyar feudális urak a Magyar Királyság törvényeivel ellentétesnek tartották, és követelték, hogy a betelepült szerbek jobbágyok legyenek, és tizedet fizessenek a katolikus egyháznak. Velük szemben a szerbek az udvarhoz fordultak, amely kezdetben nagyon előzékeny volt, miután szüksége volt a katonai erejükre. A magyar nemesség ellenkezése miatt nem sikerült megvalósítani a szerbek területi autonómiára és saját világi méltóságai (despota, vajda) megválasztására irányuló igényeit, ugyanakkor a császár megerősítette az egyházi méltóságok és a papság jogait. A reformkor tárgyalása kapcsán a szerző kiemeli, hogy: „A magyarok a Monarchián belüli nagyobb szabadságért és függetlenségért harcoltak, a központosító törekvésekkel és a német nyelv túlsúlyával álltak szemben, ugyanakkor a maguk területén, mint az államalkotó többség, éppen azt a politikát gyakorolták, ami ellen egyébként maguk is harcoltak. Mindez kiváltotta a más nemzetek szembenállást, hiszen nekik ugyancsak külön jogaik voltak, állami tradíciókkal rendelkeztek, büszkék voltak nemzetükre, nyelvükre és népi kultúrájukra.”¹⁹

A szerb diákok az 1848-as események kapcsán megismerhetik a tankönyvből a „12 pontot”. Röviden tárgyalja a könyv a pesti események zágrábi visszhangját, és azt, hogy azok milyen fogadtatásra leltek a szerbeknél. Mindennek lényegét abban foglalja össze a szerző, hogy a magyarok mozgalmát a demokraták vezették, s a forradalmi eseményeket a szerbek is örömmel fogadták, azonban a szerbek területi autonómia és nemzeti egyenjogúság iránti igényei hamar összetűzést eredményeztek a magyar forradalom vezetőivel, akiknek a magyar nemzeti célok lebegtek a szemük előtt, s céljuk az egységes állam létrehozása volt. A nemzeti mozgalmak megosztottsága a horvátokat és a szerbeket az udvar oldalára vonta, és arra bírta őket, hogy a magyarok ellen harcoljanak. A Vajdaság területén folyó harcok, kemények és elkeseredettek voltak; Magyarország 1849 áprilisában kikiáltotta a köztársaságot, és keményen ellenállt a császári seregeknek. Végül Bécs a cárt

¹⁸ Sima Ćirković: *Istorija za II razred gimnazije prirodno-matematičkog smera. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva*, Beograd, 1991.

¹⁹ Uo. 202.

hívta segítségül s a forradalmi seregek kapituláltak az oroszok előtt. A Bach-abszolútizmus alatt gyorsan eltűntek az 1848-49 folyamán előkerült ellentétek.²⁰

2002-ben Smilja Marjanović és Dušanić Marko Suica neve alatt kiadott a középiskola 2. osztálya részére készített történelemlétkönyvben ugyancsak a magyarok első betörésével kezdi a velünk való foglalkozást.²¹ „A magyarok (ugorok) Ázsia belsejéből lovashordáikkal megjelentek ebben a térségben, majd a Nagymorva fejedelemség lerombolása után a Duna középső folyásánál letelepedve nyugat felé vezettek portyákat. Nagyszámú gyors könnyűlovasságukkal mindent elpusztítottak maguk előtt, mígnem Ottó az által végrehajtott katonai reformok után leszámolt velük. Az augsburgi csata után a magyarok letelepedtek s a 11. században István uralkodása alatt – akit később szentté avattak és Magyarország védelmezője lett – felvették a kereszténységet.”²² A rövid szöveg mellé a magyar koronát szerepelteti a könyv illusztrációként. Külön alfejezet foglalkozik 2 oldalban a Magyar Királyság megalapításával. Ebben igen kedvező színben tüntetik fel a magyar államot. „A 10. század során megalakuló magyar állam idővel rendkívül jelentős politikai tényezővé vált, amely hatással volt a balkáni államok sorsára és a bennük lezajló eseményekre. Magyarország terjeszkedett és Horvátországot is határai közé vonta. Magyarország és Szerbia kapcsolatai a 13-14. században igen szorosak voltak. [...] Az Anjou dinasztia trónra kerülésével a 14. században a királyi hatalom ismét erősödött és a Magyar Királyság politikai befolyása nőtt és meghatározóvá vált a Balkánon.”²³ Ezt térképmelléklettel is alátámasztják a 14. századi Magyar Királyságról, amelyen a magyar-lengyel perszónálunióval megnövelt Magyarország valóban impozáns méretűnek hat.

A Magyar Királyság nem sokkal a kereszténység felvétele után a katolicizmus egyik legerősebb felleadvára lett, amely közvetlenül határos volt a balkáni államokkal, s amelyen keresztül a katolikus papság erős vallási és politikai nyomást gyakorolhatott a Balkánra. Ezt a tényt az újabb könyvek is mind hozzák, nagy jelentőséget tulajdonítva neki. Ismerve az utóbbi évtizedek politikai történéseit, ránk ez cseppet sem vet kedvező fényt. Természetesen szólnak Horvátországnak a Magyar Királyság részévé válásáról, majd a szerb-magyar kapcsolatokról, elsősorban a dinasztikusak összefonódásokról esik szó, de valamennyiszer pozitív kontextusban, a „partneri” viszony hangsúlyozásával. Például értesülhetünk arról, Komnénosz Manuel halála után Stefan Nemanja és a magyar király között szövetség jött létre, aminek jegyében együtt vettek részt a bizánci területek elfoglalásában. Lajos uralma alatt számos főúr elismerte a magyar királyt hűbérurának. Szó van Hunyadi Jánosról, akinek kapcsán ismételten a magyar-szerb együttműködést emelik ki. Đurađ Branković (Brankovics György) despota halála után a tankönyv két áramlatról beszél a szerbek körében: a törökbarát és a magyarbarát áramlatról. Szerbia, írja a könyv, a magyar és a török politikai törekvések játékszere lett. A despotaság bukása után egyes

²⁰ Uo. 205.

²¹ Smilja Marjanović-Dušanić Marko Suica: *Istorija za II razred gimnazije opsteg i društveno-jezičkog smera*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstava, Beograd, 2002.

²² Uo. 37-38.

²³ Uo. 184.

szerb főurak a szerb hagyományok maradványainak ápolását magyarországi fűűri birtokaikon folytatták. Több alkalommal is kitér a tankönyv a szerbek letelepedésére Magyarországon. A szerbek kivándorlását két okkal magyarázza: egyrészt tudatosnak minősíti azt a szerb urak részéről, akik magyarországi birtokaikat szerbekkel akarták benépesíteni, másrészt a szerbek a török elöl menekültek el. Mindenesetre a letelepedésük kapcsán megjegyzi a könyv, hogy azt minden esetben támogatták (ami igaz is). Igen részletesen írnak Mátyás király uralkodásáról, kiemelve sikereit a török ellenei védekezésben. Ebben az összefüggésben megemlíti a szerbek és a könnyűlovasság szerepét, valamint a sajkásokat. Mátyás képe mellett ott van Vlad Tepes képe is, amit vélhetően inkább a diákok képzeletének megragadása semmint a jelentősége indokol. Végül megemlíti Mohácsot, amelynek jelentőségét sorsdöntőnek ítéli az egész térség szempontjából, még ha a török nem is foglalta el azonnal Magyarországot.

Összességében ez a tankönyv a pozitív magyarsággép kialakulását szolgálja, hiszen a térség meghatározó hatalmának tekinti Magyarországot, amely dinasztikus kapcsolatokat létesített a szerb uralkodócsaládokkal; nem esik szó arról, hogy voltak magyar törekvések szerb területek elfoglalására, helyette viszont megemlíti, hogy az Árpád-ház kihalása utána a szerb uralkodó is belefolyt a magyar trón körüli csatározásokba. Későbbiekben is az összefogás, az együttműködés dominál. Talán ennek tudható be, hogy viszonylag gazdag magyar képanyaggal találkozhatunk a könyvben. Egy oldalon két kép is van: az egyik egy 13. század magyar páncélos lovagot ábrázol, a másik a Diakovár melletti gorjani csatát mutatja, amely az Anjou ház uralmának végét jelentette. Emellett Hunyadi János, a mohácsi csata ábrázolása és a Szent Korona ugyancsak megjelenik illusztrációként.

Nikola Gaćeša, Dušan Živković és Ljubica Radović 2001-ben kilencedik, átdolgozott kiadásban megjelenő könyve a gimnáziumok 3. és 4. osztálya számra íródott (pontosítva: a reálgimnáziumok 3. és a humán gimnáziumok 4. osztályának).²⁴ Magyarországgal a kiegyezés apropójából foglalkozik először a könyv, itt felsorolja, mely délszláv területek kerültek a birodalom magyar fele alá. Magyar szempontból a kiegyezés jelentőségét abban látja, hogy bizonyos korlátozások ellenére is, amelyek a függetlensége elé tornyosultak, Magyarországon szerencsés fejlődés indult el a társadalomban és a gazdaságban. Nagy lendületet vett a polgárosodás, s a polgári és politikai szabadságjogok tekintetében is jelentős fejlődés mutatkozott. Nem sikerült viszont rendezni a nemzetiségi kérdést, noha az létkérdés volt főleg a birodalom magyar része számára. Éppen ezért az Andrassy-kormány ezt a kérdést az elsők között rendezte 1868-as nemzetiségi törvénnyel, azonban az ismert nagy-magyar politika szellemében, a magyar nemesség felfogását tükrözve. A nemzetiségek képviselői elégedetlenek voltak az egyének számára nyújtott szabadságjogokkal, s mert nem járultak hozzá a nemzetiségek alapján szerveződő megyék kialakításához, a nemzetiségi képviselők Svetozar Miletić vezetésével elhagyták a magyar parlamentet.

²⁴ Nikola Gaćeša, Dušan Živković, Ljubica Radović: *Istorija za III razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstava, Beograd, 2001.

A tankönyv szerint a törvény egyébként mégis biztosította az alapfeltételeket a nemzeti sajátosságok megőrzéséhez. A legnagyobb gondjának azt látta, hogy nem alkalmazták következetesen, mi több következetesen igyekeztek kijátszani azt, és megsértették rendelkezéseit. Ez a korábbi megítélésekhez képest egyértelmű előrelépés. A tankönyv végkövetkeztetése azonban igen súlyos: eszerint Magyarország kiépítette az állami szintű nemzeti egyenlőtlenséget és elnyomást. A kiegyezés az állam feletti befolyást megosztotta az osztrák és a magyar nemzet vezető rétegei között, s a többi nemzet, amely mindkét részben többségben volt az uralkodó nemzetekhez képest, egyenlőtlen és kihasznált helyzetben volt, így a nemzetiségi kérdés azt követően is élesedett. A nemzetiségek, nem csak a szerbek tiltakoztak, ám a magyar kormány különböző eszközökkel azon volt, hogy meggyorsítsa a magyarosítást. Ez a helyzet elvezetett a nemzetiségek 1895-ös budapesti kongresszusához, amelyen együttesen tiltakoztak e politika ellen. A 20. század elején a magyar kormány még erőteljesebben nyúlt a magyarosítás eszközeihez, ilyen volt az 1907-es törvény (lex Apponyi), amely szerint a tanítóknak és a tanulóknak az egyházi iskolákban is el kellett sajátítaniuk a magyar nyelvet. Ennek volt kiteljesedése az 1912-es esztendő, amikor megszüntették a szerb egyházi-iskolai autonómiát. „Ily módon az I világháború előtt a magyarországi szerbek és más nemzetiségűek helyzete érezhetően romlott.”²⁵

Figyelemre méltó, hogy a tankönyv a második világháború tárgyalásakor a Jugoszlávia elleni háborúban a magyar részvétel kapcsán csak annyit jegyez meg, hogy Magyarország mely területeket szerezte meg, illetve azt, hogy az annektálások után a megszállók, így a magyarok is hozzáláttak a „nemzetiségi kérdés” rendezéséhez. Ez abban nyilvánult meg – olvashatjuk –, hogy szinte valamennyi szerb telepést elűldöztek vagy magyarországi gyűjtő, illetve munkatáborokba zártak. Ami még érdekes lehet: egyetlen szót sem szól a tankönyv Magyarország kapcsán az 1956-os eseményekről.

Ezt a tankönyvet váltotta fel a 2002-es, a gimnázium 3. és 4. osztálya részére készült, Kosta Nikolić, Nikola Žutić, Momčilo Pavlović és Zorica Spadijer nevével jegyzett tankönyv.²⁶ (Valamennyi szerző a belgrádi Modernkori Történeti Intézet munkatársa.) Figyelemre méltó, hogy a fentebb ismertetett tankönyvhöz hasonlóan az Eötvös-féle nemzetiségi törvényt alapvetően itt is jónak és kielégítőnek jellemzik, amelyet azonban a mindennapi életben nem tudtak érvényesíteni és a gyakorlatba átültetni.

A korábbi szerb történelemtankönyvek magyar vonatkozású képanyaga rendkívül szegényes, magyar személyekkel alig találkozunk, legfeljebb egy-két tárgyi ábrázolással, úgymint magyar kardokkal, ijjakkal, esetleg a magyar Szent Koronával. Az újabb történelemtankönyvekben azonban, így ebben is megjelennek a személyek is. A kiegyezés tárgyalásánál Deák Ferenc arcképe, illetve a világosi csatát ábrázoló festmény található illusztrációként. A könyvbe másik magyarként, a boszniai szerepvállalása és a bosnyák nemzet szerbek rovására történő megteremtési kísérlete miatt Szerbiában egyébként igen rossz hírű Kállay

²⁵ Uo.

²⁶ Kosta Nikolić, Nikola Žutić, Momčilo Pavlović, Zorica Spadijer: *Istorija za III razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2002.

Béni képe került. Érdekes, hogy a második világháború tárgyalásánál nem esik szó Magyarországról, sem az örökbarátsági szerződés megkötéséről és megsértéséről, igaz, ez általában kimarad a tankönyvekből, (valahogy mi nagyobb jelentőséget tulajdonítunk ennek a „szerződésszegésének”) mindössze arról esik szó, hogy Magyarország is megszállt jugoszláv területeket, Baranyát, Bácskát és a Muraközt, illetve, hogy Szlovénia felosztásában is részt vett a Muravidék elcsatolása révén.

Újat hoz ez a könyv abban, hogy meglehetősen hosszan szól a kommunizmus elleni magyarországi elégedetlenségről. Említi Nagy Imrét és liberális reformjait, majd szól Rákosi leváltásáról 1956 nyarán, végül a forradalom tárgyalására is sort kerít (felkelés-lázadás szót használja). A szovjet beavatkozás okaként Nagynak a szovjet csapatok kivonását követelő kijelentését és Magyarországnak a Varsói Szerződésből való kilépésének bejelentését jelöli meg, ami a felkelés vérbe fojtásához vezetett. Megemlíti a könyv, hogy Nagyék a jugoszláv nagykövetségen kaptak menedéket, illetve azt, hogy a garanciák után a követséget elhagyókat titkos eljárásban elítélték és kivégezték. A kelet-európai változásokat tárgyaló résznél kiemeli, hogy Magyarországon a hatalmon lévő Kommunista Párt már 1985-ben állást foglalt a liberális reformok és a politikai pluralizmus mellett, ezért az átmenet békésen történt meg. 1989 tavaszán és nyarán az események nem várt gyorsasággal zajlottak le, a parlament nagyobb szerephez jutott, új alkotmányt hoztak, s 1990-ben megtartották az első szabad választásokat.

A történelemtankönyvek mellett figyelmet érdemelnek azok az újabb kiadványok, amelyek a gimnáziumi történelem oktatást hivatottak segíteni. Az új évezredben indult vállalkozás, hogy munkafüzetet készítenek a történelemoktatás sikeresebbé tételéhez.²⁷ Vezető szerb történészek, a belgrádi egyetem professzorai jegyzik e köteteket. Andrija Veselinović, a középkor, kollégája Radoš Ljušić pedig az újkor döntően nemzeti történelmének oktatásához fontos forrásokat rendezte kötetbe.²⁸ A középkor történetét tárgyaló kötet 5 oldalon foglalkozik a magyarokkal. Bölcs Leó Taktikájából, Biborbanszületett Konstantinnak a Birodalom kormányzásáról, Szent István Intelmeiből és az Aranybullából vett idézetek segítik a nebulók tájékozódását a középkori magyar történelem és egyáltalán a magyarok elhelyezésében. A változatos forrásanyag mellett a képanyag meglehetősen egyoldalú: gyakorlatilag a koronázási ékszerekre korlátozódik (kard, korona, jogar, palást és az országalma). A források ismertetésétől el lehet tekinteni, teljesen érdektelenek számunkra, hiszen bárki megtalálhatja azokat a magyar történelemtankönyvekben, és egyébként is ismerjük őket. Érdekesebbek a fejezet végén a diákoknak feltett kérdések: Milyen származásúak a magyarok, és honnan érkeznek a Pannon-medencébe? Miért került sor a magyarok vándorlására? Mi jellemzi a harcmódorukat? Melyek a legtávolabbi területek, ahová rabló hadjárataikat vezették? Miről szól II. András Aranybullája?²⁹ Ennél is izgalmasabbak a kutatómunkára kiadott feladatok: 1)

27 Az igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy a kötetek gerincét az évtizedekkel korábban az általános iskolák felsőbb évfolyamai részére készített történelmi olvasókönyvekből vett szemelvények alkotják.

28 Andrija Veselinović: *Srbija i Evropa u odabranim izvorima srednjeg veka*. Radna sveska iz istorije za II razred gimnazije. Platoneum, Novi Sad, 2003.; Radoš Ljušić: *Identitet Srba. Radna sveska iz istorije za III razred gimnazije*. Platoneum, Novi Sad, 2002.

29 Andrija Veselinović. i.m. 48.

Hasonlítsd össze Ammianus Marcellinus hunokról szóló forrásrészletét a bizánci írók magyarokról szóló adataival: keresd meg a hasonlóságokat és eltéréseket. 2) Próbáld meghatározni, mi az a két fő ok, ami miatt a magyaroknak sikerült megmaradniuk Pannóniában, eltérően a korábbi barbár népektől, a hunoktól és az avaroktól.³⁰

Furcsa mód a 16. és 17. század szinte kimarad ezekből a könyvekből. Az újkor megismerését segítő munkafüzet a szerbek nagy vándorlásával (1690) kezdi a nemzeti történelem tárgyalását, s azt is csak nagy vonalakban. A magyarokkal csak a kiegyezés kapcsán foglalkozik (Vasilije Krestić akadémikusnak a horvát-magyar kiegyezésről írt 1969-es monográfiájából vett részletek közlésével). Szentel viszont nekünk egy alfejezetet, „Magyarok – a szerbek északi szomszédai” címmel. Ebbe a kétoldalas fejezetbe zsúfol történelmet, félig-meddig nemzetkarakterológiát és magyar nemesi társadalom rétegződésének leírását.³¹ A nemességet, olvashatjuk a könyvben, amely a magyar társadalomnak egy húszadát tette ki óriási különbségek jellemezték: fő, közép és kisenemességre oszlott. A főnemesség töltötte be a legfontosabb, érseki, püspöki, főispáni pozíciókat. A leggazdagabbak saját kastélyaikban éltek, csak Mária Terézia uralkodása alatt 200 kastély épült – olvashatjuk. „Közülük is kitűnt fényével és benne folyó étellel az Eszterházyak kastélya, amelynek saját színháza volt, ahol operaelőadásokat tartottak, s ahol Haydn volt a zeneszerző és karmester.”³² A középnemességnek nem futotta fényes új kastélyra, megelégedett régi családi udvarházával, a vármegyei hivatalokat látta el: az alispánok, a főjegyzők és a bírák közülük kerültek ki. Patriarchális életmódot folytattak, ősök dicső idejéről álmodoztak, s reménykedtek a régi élet újjáéledésében. „Nem túl nagy birtokaikra visszahúzódva néha már-már elszigetelten éltek. A társadalmi életük lakomákban, ivászatokban és hatalmas vadászatokban merült ki – a hozzájuk fűződő rengeteg anekdota pedig, mintha csak a realista próza számára született volna.”³³ Ez a negatív kép annyiban finomodik, hogy a következő mondatban hozzátesszik, hogy ugyanakkor nem kevés azok száma sem, „akik közülük a művészetek területén is realizálták tehetségüket”.

A kisenemesek sokszor birtok nélkül vagy csekély birtokkal rendelkeztek, és szinte úgy éltek, mint a parasztok, sokan közülük úgy kapták a nemességüket, hogy nem kaptak hozzá birtokot, ők voltak az armalisták. Egész falvak léteztek, ahol armális nemesek éltek. Szívesen léptek állami szolgálatba, de főnemesekekhez is gyakran elszegődtek, és más jellegű munkáktól sem húzódoztak. Ennél fontosabb volt azonban, hogy közülük került ki az értelmiség: lelkészek, tanítók, tanárok, orvosok és ügyvédek, s mindnyájukat magához vonzotta a felemelkedő központ, a jövődő főváros, Budapest.³⁴

30 Uo.

31 A szóban forgó két oldalon Sava Babić Magyar civilizáció című művéből válogatott részletek vannak. Sava Babić: *Mađarska Civilizacija*. Centar za geopolitiku, Beograd, 1996.

32 Radoš Ljušić. i.m. 42.

33 Uo.

34 Uo.

Ezt követően a fejezet a magyarok kulináris világába kalauzolja el a diákokat: „Az ételek nagyon változatosak, azonban, – mint azt az egyik magyar mondta – ezt még nem lehet konyhának nevezni, mert hiányzik az egységes civilizációs stílus. Általában csak azt tekintik magyar ételnek, amit az Alföld széles síkságain készítenek, vagyis a bográcsban főtt ételeket: a gulyást, a paprikást, a halászelevet és a babgulyást.” A magyar zene és tánc is helyet kap a fontos tudnivalók között: „A csárdás a legismertebb magyar népi tánc, amit vegyes párok táncolnak. Az elnevezés gyűjtőfogalom, amelyben a lassútól a viharos táncformáig minden megtalálható. Nevét a pusztai kocsmáról, vendégfogadóról, a csárdáról, kapta, s maga az elnevezés szerb közvetítéssel érkezett a magyar nyelvbe [čardak-góré, hombár - H. Á.], a szerb szó pedig török közvetítéssel a perzsa nyelvből származik.”

A legpozitívabb képet mindenképpen Széchenyi István grófról írottak mutatják. A legnagyobb magyart nagy reformernek, nemzete és hazája boldogulását és felemelkedését mindenek fölé helyező államférfinak mutatja be a könyv, felsorolva szerepét a Magyar Tudományos Akadémia megalapításában, a Lánchíd megépítésében, a balatoni gőzhajózás megindításában stb.

A szemelvény alján a diákok számára a következő, meglehetősen nehezen kivitelezhető feladatot adja: „Vonnj párhuzamot a dél-magyarországi magyar és a szerb nemesség között! Milyen hasonlóságokat és eltéréseket látsz?”³⁵

Meg kell említeni a történelmi albumokat is. Ezek közül a 20. századra vonatkozó kiadvány érdemel figyelmet, amely a Szocialista forradalmak kora címet viselte.³⁶ Ebben összesen 3 magyar vonatkozású fotó található. Az egyik ismert fotó egy teherautó emberekkel és zászlókkal megpakolva, alatta a képaláírás: „A forradalmi mozgalom eléri Magyarországot”. A másik a Tanácsköztársaság kikiáltása után megtartott választásokról készült fotó. Egyikből sem lehetne rájönni, hogy Magyarországon készült. A harmadik fotó ugyancsak elég jellegtelen. A fasiszta megszállók ábrázolása blokkban kapott helyet, rohamsisakos katonák feltartott karú parasztasszonyokat és férfiakat terelnek, alatta a szöveg: „Jugoszlávia egy része magyar fasisztákhoz kerül, Bácska, Baranya Muravidék és Muraköz a kezükben van.”

Fél évszázad szerb történelemtankönyv-termésének alapos áttanulmányozása és a belőlük kiszűrt magyarokra, illetve Magyarországra vonatkozó tényanyagot bemutató tanulmányom ismételt átolvasása után úgy vélem helytálló az a megállapításom, hogy a szerb középiskolák diákjai alapvetően pozitív magyarságképet kaptak/kapnak, különösen a legújabb tankönyvekben. Életképes, fejlődőképes, a nyugati civilizációs körhöz tartozó, majdhogynem birodalmat létrehozó nemzetként jelenünk meg a legtöbb munkában, igaz ez inkább impliciten van benne, s a tanáron sok múlhat/ott miként interpretálja a tankönyvek többnyire helytálló adatközléseit. Amennyiben negatív színben jelenünk meg, mert

35 Uo. 43.

36 Relja Novaković, Milutin Tasić, Dragutin Ranković: *Istorijski album*. Epoha Socijalističkih revolucija. Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije, Beograd, 1969.

történelmi kapcsolataink alakulásából kifolyólag ilyenre is akad példa, döntően a 18-19. század tárgyalásánál, akkor is szinte minden alkalommal ott szerepel különösen a régebbi munkáknál az „uralkodó körök”, a „nagy-magyar nemesség”, vagy „magyar burzsoázia” kifejezés, amivel csak bizonyos rétegeket marasztalnak el, s nem a magyarság egészét.